

УДК 343.97

Анжела Корягіна,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Київського національного торговельно-економічного університету

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються позиції вчених щодо термінологічного визначення протидії злочинності та підтримуються ті з них, які використовують термін «запобігання» і вважають, що воно має здійснюватися заходами загальносоціального та спеціально-кримінологічного характеру. Обґрунтовується, що протидія злочинам має об'єднувати різні запобіжні заходи та здійснюватися на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Ключові слова: запобігання злочинності, протидія злочинам, профілактика злочинності, соціально-профілактична діяльність, усунення детермінант злочинності, виховні заходи.

Постановка проблеми. Думку про те, що запобігання злочинності повинне мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV столітті до нашої ери. Правову аргументацію ця думка одержала у XVIII столітті в роботах юристів класичної школи кримінального права, що заклали основу нової політики в боротьбі зі злочинністю. І наразі лишається актуальним вислів про те, що, історія й така наука, як статистика, з вичерпною очевидністю доводять, що з часів Каїна світу ніколи не вдавалося ні виправити, ні залякати покаранням [2, с. 24]. Так, діяльність держави та неурядових організацій із запобігання злочинності ще довго буде займати пріоритетне місце в масиві наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень. До проблем запобігання злочинності в різні часи була прикута увага таких науковців, як Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, С. М. Іншаков, Я. Ю. Кондратьєв, та інших. Досить важливим питанням, яке не полишає уваги кримінологів, є термінологічне визначення діяльності, націленої на протидію злочинності. Найбільш часто на сторінках наукової літератури для позначення вказаної діяльності використовують терміни «профілактика», «попередження» і «запобігання», що свідчить про відсутність єдиної позиції науковців щодо загального поняття діяльності, спрямованої на протидію злочинності.

Постановка завдання. Завданням даної статті є аналіз наукових думок щодо визначення попередження злочинності, узгодження позицій про напрями діяльності з профілактики правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи сімейно-побутову злочинність, під її попередженням Б. М. Головкін розуміє діяльність держави, суспільства й окремих громадян щодо випередження, обмеження й усунення негативних явищ і процесів, що продукують та відтворюють цей вид злочинності, а також недопущення вчинення даного виду злочинів на різних стадіях злочинних проявів [4, с. 151].

О. М. Джужа і Я. Ю. Кондратьєв ототожнюють поняття «профілактика» та «попередження» і розуміють під ними особливий вид соціального управління, який покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей і полягає в розробленні та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант злочинності, а також справляння запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [13, с. 140]. На нашу думку, в даному визначенні автори змішують широке та вузьке розуміння профілактичної діяльності, оскільки не можливо поєднувати «соціальне управління» і «запобіжний вплив на осіб, схильних до протиправної поведінки»: ці два види діяльності не збігаються й реалізуються різними суб'єктами на різних рівнях.

А. П. Закалюк схиляється до терміна «запобігання» злочинності і тлумачить його як «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [6, с. 324]. Цілком очевидно, що

хоча попередньо автори і говорять про відмінність цих понять, однак надають обом термінам однакового значення. Ми підтримуємо позицію А. П. Закалюка в тому, що етимологічно вони не є тотожними. Визначенню діяльності, націленої на боротьбу зі злочинністю, відповідає саме термін «запобігання», оскільки слово «попередження» в українській мові вживається у значенні «попереджувати про щось» [6, с. 320].

Також необхідно звернути увагу на розбіжності в поглядах науковців стосовно того, яке визначення є узагальнюючим щодо боротьби зі злочинністю.

Так, Б. М. Головкін говорить, що кримінологічна профілактика є найбільш пріоритетним напрямом спеціально-кримінологічного попередження протиправних діянь [4, с. 153]. У свою чергу, А. П. Закалюк зауважує, що запобігання злочинності є різновидом соціально-профілактичної діяльності [6, с. 323]. Тобто він вважає, що поняття «профілактика» є узагальнюючим для визначення всіх видів даного роду діяльності. Ми погоджуємося з наведеною позицією А. П. Закалюка, оскільки профілактика здійснюється різними суб'єктами і має загальну спрямованість на недопущення формування, розвитку й реалізації причин і умов злочинності, поширюється на різні часові періоди у здійсненні запобіжної діяльності – від початку формування особи злочинця (рання профілактика) до профілактики рецидиву злочинів.

Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності виступає основним видом боротьби зі злочинністю, що здійснюється уповноваженими на це суб'єктами і головною метою якого є безпосередньо зниження рівня злочинності. У цій статті ми будемо використовувати термін «запобігання» саме в цьому сенсі.

У кримінології термін «профілактика злочинності» використовують як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому сенсі під профілактикою розуміють діяльність усіх суб'єктів профілактичної діяльності (як спеціальних, так і тих, чий основні функції не пов'язані з правоохоронною діяльністю), націлену на протидію детермінантам злочинних проявів.

Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що під профілактикою злочинів у вузькому сенсі слід розуміти діяльність саме спеціальних суб'єктів, що полягає у розробленні й здійсненні заходів, спрямованих на виявлення й усунення детермінант злочинності, а також здійсненні превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Детермінанти злочинності, котрі є об'єктами профілактичного впливу, – це різноманітні процеси суспільного буття: економічні, політичні, соціальні та інші, а також процеси людської діяльності та свідомості. Тому діяльність суб'єктів з обмеження, нейтралізації та усунення дії детермінантів злочинності потребують застосування профілактичних та безпосередньо запобіжних заходів у комплексі, системно. Це підтверджується й висловом С. М. Іншакова, на думку якого «системний вплив на злочинність – складний процес, у ході якого суб'єкт (система суб'єктів) за допомогою реалізації системи заходів (способів впливу) здійснює вплив на розвиток кримінального феномена» [6, с. 5].

В. В. Голина вважає, що інтегративна система організованої протидії злочинності, котра об'єднує різні запобіжні заходи, здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному [14, с. 84]:

– на загальносоціальному рівні запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проєктів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-кримінологічних запобіжних заходів;

– спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення;

– на індивідуальному рівні запобігання полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення злочину, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи.

Важливою є позиція науковців, котрі виділяють рівні протидії злочинності стосовно групового суб'єкта діяльності: перший – діяльність на рівні великих соціальних груп, другий – на рівні малих соціальних груп, третій – на рівні окремої особи [12, с. 166].

Д. А. Шестаков вважає, що вплив на особу, котра схильна до вчинення злочину, є більш ефективним, якщо його здійснювати саме на груповому рівні [19, с. 240], тобто на рівні малої соціальної групи – сім'ї, трудового або навчального колективу.

Щодо суб'єктів, котрі здійснюють запобігання злочинності, то ними є державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, які цілеспрямовано здійснюють розроблення та реалізацію заходів із запобігання злочинності, у зв'язку з чим мають права, обов'язки та відповідальність за виконання покладених на них завдань [14, с. 93].

Залежно від цілей і завдань, а також функціональних обов'язків науковці поділяють суб'єктів протидії злочинності на дві групи:

– суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні;

– спеціальні суб'єкти [12, с. 167].

Діяльність кожного із суб'єктів із запобігання злочинам проявляється у певних формах. Термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній прояв певного змісту [1, с. 135].

Соціальне коріння злочинності свідчить про існування проблем в економіці, освіті, вихованні й інших різних сферах суспільного буття. Боротьба зі злочинністю не буде мати жодного сенсу без заходів, націлених на розв'язання таких проблем. І хоча сама по собі діяльність державних органів та установ із розвитку суспільного життя не ставить за головну мету зниження рівня злочинності, вона є його підґрунтям. Ми цілком погоджуємося з думкою Л. В. Крижної про те, що визнання соціальної зумовленості злочинності означає усвідомлення об'єктивних і реальних можливостей її попередження за рахунок зміни умов суспільного буття, соціального розвитку й етичного формування особистості [11, с. 116].

Проблема загального впливу на злочинність на сучасному рівні до цих пір залишається відкритою. Соціально-економічна ситуація в Україні нині характеризується такими негативними явищами, як спад виробництва, інфляція, зниження рівня життя населення, зростання безробіття, та іншими, що сприяє створенню напруги в суспільстві та призводить до розв'язання людьми своїх проблем злочинним шляхом. Для того щоб ефективно впливати на злочинність, необхідна сильна політична влада, економічна стабільність і справедливе кримінальне законодавство.

На думку М. В. Колодяжного, загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах. Тому цей рівень запобігання злочинності передбачає вироблення такого соціально-психологічного механізму в суспіль-

стві, який би давав можливість блокувати деструктивну поведінку та усувати причини та умови, що сприяють їй [9, с. 163].

І. І. Карпець вважає, що запобігання злочинності має починатися з так званого раннього запобігання. Науковець слушно зауважує, що питання це складне і беззаперечне, як беззаперечне й те, що кримінологія має вивчати аморальні явища, котрі не є злочинними. Кримінологія ще стоїть на шляху до того, щоб визначити коло явищ, де з особливою гостротою постає питання про раннє запобігання злочинам [8, с. 131-132]. Справді, «аморальні явища» зазвичай є причинами вчинення злочинів або створюють умови для їх вчинення.

У загальній системі профілактичної діяльності рання профілактика злочинів, насамперед, здійснюється культурно-виховними заходами. Виховання саме по собі передбачає не тільки передачу досвіду старших поколінь, а й навчання основ спілкування, пердусім неконфліктного, тому заходи культурно-виховного характеру мають здійснюватися на індивідуальному рівні.

На загальносоціальному рівні держава докладає зусиль до формування правової культури і правосвідомості своїх громадян. Про те, що підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян є суттєвим чинником у боротьбі зі злочинністю, свідчить затвердження ще 18 жовтня 2001 року Національної програми правової освіти населення. Метою цієї програми є підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки [15].

Суб'єктами втілення положень програми є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, навчальні та культурні заклади, наукові установи, міжвідомчі координаційно-методичні ради з правової освіти населення, центри зв'язку з громадськістю при органах внутрішніх справ та засоби масової інформації тощо.

Профілактичними заходами, котрі здійснюють вказані суб'єкти, є правова пропаганда та інформування громадськості про стан злочинності. Нині така робота проводиться досить активно.

Ще одним завданням заходів, що розглядаються, є інформування громадськості, перш за все, про існування та місцезнаходження в їхньому місті або районі служб та центрів, покликаних захистити особу в разі виникнення складної конфліктної ситуації з її оточенням. Преса є досить доступним і поширеним джерелом інформації для багатьох

громадян. Популярні періодичні видання поділяються за гендерним, віковим та різними тематичними критеріями. Використання такого поділу задля здійснення правової пропаганди та психологічного навчання може дати позитивний профілактичний результат.

Розроблення та прийняття законів, різноманітних національних програм, удосконалення наявної законодавчої бази, на основі якої відбувається регулювання суспільних відносин в усіх суспільних інститутах, відображає правові заходи загальносоціальної профілактики, які потім реалізуються в заходах соціально-економічного характеру. Тому ми вважаємо, що і правові, і соціально-економічні заходи, їх розроблення та реалізацію доцільно розглядати разом.

Суттєве превентивне значення для зменшення кількості злочинів мають заходи соціально-економічного характеру. Підвищення матеріального забезпечення та матеріальна підтримка соціально незахищених верств населення (неповнолітніх; пенсіонерів; інвалідів; жінок, котрі доглядають за дітьми) сприяє формуванню їхньої самостійності й незалежності, що відбивається і на їхній поведінці у повсякденному житті та сприяє зниженню рівня віктимності. До того ж матеріальна забезпеченість і соціальна захищеність мають сприяти зниженню не лише корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, а й насильницьких, особливо тих, які вчинюються з використанням певного стану залежності жертви від злочинця. Відчуття фінансової та соціальної захищеності суб'єктами будь-яких взаємин сприяє зниженню такого стану особи, який є основною умовою вчинення цієї категорії злочинів.

Учені неодноразово звертали увагу на перспективність віктимологічного напрямку профілактики злочинності. Віктимологічна профілактика – це цілеспрямований спеціалізований вплив на фактори, що зумовлюють віктимність або сприяють їй [18, с. 168]. До неї відносять специфічну діяльність соціальних інститутів, спрямовану на виявлення й усунення (нейтралізацію, блокування) факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку, що детермінують здійснення, установлення груп ризику й конкретних осіб із підвищеним ступенем ризику й вплив на них з метою відновлення або активізації їхніх захисних властивостей; розроблення або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян від злочинів і наступної віктимізації [2, с. 108].

Погляди дослідників на місце віктимологічного напрямку в системі профілактики злочинів та на рівень, на якому вона повинна здійснюватися (загальносоціальному, кри-

мінологічному або індивідуальному), не збігаються. Так, В. П. Коновалов і Л. В. Франк специфічною рисою віктимологічного напрямку профілактики вважають спрямованість на зниження потенційної віктимності громадян шляхом проведення заходів загальнопрофілактичного характеру, диференційованих за категоріями і групами населення, зниження потенційної віктимності конкретних громадян шляхом проведення стосовно них профілактичних заходів, попередження «рецидиву» віктимізації громадян, потерпілих від злочину [10, с. 15]. В.Я. Рибальська також вважає віктимологічну профілактику окремим напрямом загальної профілактики, що визначає особливості об'єкта впливу [17, с. 184-188]. Ми вважаємо, можна погодитися з тим, що віктимологічна профілактика злочинності існує на загальносоціальному рівні запобігання злочинності. Більшість авторів згодні, що загальносоціальне запобігання злочинності – це, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин, і разом із цим усунення причин й умов злочинності [5, с. 95].

Водночас, на думку В. О. Веселухи, віктимологічна профілактика може здійснюватися як на загальносоціальному, так і на спеціально-кримінологічному рівні, і на кожному із цих рівнів може здійснюватися індивідуальна профілактика, але у разі, якщо вона має здійснюватися або здійснюється правоохоронними органами [3, с. 69]. Як бачимо, науковець виокремлює серед усіх суб'єктів профілактики на всіх її рівнях правоохоронні органи. Видіється, що домінуючу роль правоохоронних органів можна виділити на спеціально-кримінологічному рівні. Окрім того, у нас викликає певне заперечення здійснення індивідуальної профілактики на загальносоціальному рівні. На цьому рівні попереджувальний вплив здійснюється на все суспільство: як на потенційних злочинців, так і на потенційних жертв. Держава має постійно захищати своїх громадян. Тому на загальносоціальному рівні віктимологічне попередження злочинів органічно пов'язане з традиційним, його навряд чи можна виділити окремо.

Слід констатувати, що віктимологічна профілактика в нашій країні ведеться лише на загальносоціальному рівні, під дією якого перебуває все населення. Також проводиться окрема робота з реабілітації людей, які вже постраждали від злочину, у разі якщо вони звернулись за допомогою до компетентних органів. А виявлення потенційних жертв та здійснення щодо них виховної та захисної

роботи, тобто індивідуальної профілактики, є неможливим, доки до правоохоронних органів не надійде заява про злочинні дії. Втручання без заяви допускається лише в разі, якщо жертвами домашнього насильства стають діти. Тобто певний механізм захисту розроблено тільки щодо взаємин у сім'ї.

Так, у разі звернення осіб до правоохоронних органів із приводу насильства у сім'ї, згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III [16], інформація про такі сім'ї повинна заноситися до Банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (із приводу насильства в сім'ї), направлятися до центрів соціально-психологічної допомоги; особи, котрі вчинили насильство в сім'ї, мають направлятися на корекційні програми.

Висновки

Ми бачимо, що в Україні створено законодавчу базу, котра має своїм завданням врегулювати соціальне, економічне становище громадян та захистити найбільш вразливі його верстви. Однак усунення названих проблем шляхом реалізації розроблених програм та поставлених завдань стикається з іншими проблемами, такими як нестабільна економічна та політична ситуації, високий рівень корумпованості держслужбовців та їх низький професійний рівень.

Протидія злочинності має об'єднувати різні запобіжні заходи та здійснюватися на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Оскільки запобіжні заходи проявляються в певних формах, то в запобіганні злочинам значення мають такі форми діяльності суб'єктів, які спрямовані на виявлення та нейтралізацію їх детермінантів.

Список використаних джерел:

1. Административное право Украины / [Битяк Ю. П., Богуцкий В. В., Гаращук В. Н. и др.] под ред. проф. Ю. П. Битяка. – 2-е изд. – Х. : Право, 2003. – 576 с.
2. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы / Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. – М. : Норма, 2001. – 496 с.
3. Веселуха В. О. Значение виктимологической профилактики в системе предотвращения преступности / В.О. Веселуха // Право Украины. – 1999. – № 10. – С. 67–69.
4. Головкин Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкин. – Харків : ППВ Нове слово, 2004. – 251 с.

5. Данышин И. М. Криминология: Общая и Особенная части / [Данышин И. М., Голина В. В., Кальман О. Г., Лысодед О. В.] – Харьков, 2003. – 347 с.

6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.

7. Иншаков С. М. Зарубежная криминология: учебное пособие для вузов / Иншаков С. М. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 383 с.

8. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И. И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1976. – 207 с.

9. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимоги майна в Україні: криминологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / М. Г. Колодяжний; за ред. В.В. Голіни. – Х.: Крессруд, 2010. – 288 с.

10. Коновалов В. П. Об организации виктимологического исследования направления профилактики преступности в Таджикской ССР (научно-методическая информация) / В. П. Коновалов, Л. В. Франк. – Душанбе, 1976. – 98 с.

11. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Крижна Людмила Володимирівна. – К.: 2000. – 215 с.

12. Криминология / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 2003. – 556 с.

13. Курс криминології: Загальна частина: підручник: у 2-х кн. / [О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

14. Курс лекцій по криминології: учебное пособие / под ред. проф. И. Н. Данышина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). – Х.: Одиссей, 2006. – 280 с.

15. Про національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=992%2F2001>

16. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 // Верховна Рада України / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2789-14>

17. Рыбальская В. Я. Виктимологические исследования в системе криминологической разработки проблем профилактики преступлений несовершеннолетних / В. Я. Рыбальская // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 33. – М.: Юрид. лит., 1980. – 112 с.

18. Ривман Д. В. Кримінальна виктимологія / Д. В. Ривман. – СПб.: Питер, (Серія «Учебники для вузов»), 2002. – 304 с.

19. Шестаков Д. А. Семейная криминология: Криминофамилистика / Д. А. Шестаков. – 2-е изд. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 389 с.

В статье анализируются мнения ученых о терминологическом определении противодействия преступности и поддерживаются те из них, которые используют термин «предотвращение», а также считают, что оно должно осуществляться мерами общесоциального и специально-криминологического характера. Обосновывается, что противодействие преступлениям должно объединять различные меры и осуществляться на трех уровнях: общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном.

Ключевые слова: предотвращение преступности, противодействие преступлениям, профилактика преступности, социально-профилактическая деятельность, устранение детерминант преступности, воспитательные мероприятия.

The article analyzes the position of scientists about the terminological definition of combating crime and supported by those who use the term «prevention», and believe that it should be implemented measures general social and special-criminological nature. It is proved that the opposition crimes should combine various measures and carried out at three levels: general social, specially-criminological and individual.

Key words: crime prevention, combating crime, crime prevention, social and preventive activities, elimination of crime determinants of educational activities.

